

ISSN 0350–185X
UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

КЊ. LXXIV, СВ. 1

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Рајна Драгићевећ, др Најда Иванова,
др Александар Лома, др Алина Маслова, др Софија Милорадовић,
др Мирослав Николић, др Слободан Павловић, др Предраг Пипер,
др Слободан Ремейић, др Живојин Сијанојчић, др Срејто Танасић,
др Зузана Тојолињска, др Анајолиј Турилов, др Викјор Фридман*

Главни уредник

Предраг Пипер

БЕОГРАД
2018

ISSN 0350-185X, LXXIV, св. 1 (2018)

UDK: 811.16'264

COBISS.SR-ID: 267377676

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI1801007T>

Примљено: 28. априла 2017.

Прихваћено: 27. децембра 2017.

Оригинални научни рад

ZUZANNA V. TOPOLIŃSKA*

Macedońska Akademia Sztuki i Nauki

SŁOWIAŃSKIE POŁUDNIE W CZASIE I PRZESTRZENI

W tym tekście chciałabym się zatrzymać przy kilku nurtujących mnie problemach szerszej natury związanych z tokiem ewolucji językowej słowiańskiego południa.

Słowa kluczowe: wpływ czynników zewnętrznych na ewolucję języka.

0. W 2015 roku PAU wydała moją książeczkę pod tytułem *Zmiana perspektywy*. Opisałam w niej moje szokujące dla Polaka sławisty przeżycia z dziedziny konwencji i rytuałów towarzyskich i społecznych, jakie stały się moim udziałem, kiedy zamiast z północy na południe zaczęłam patrzeć z południa na północ. W tym tekście chciałabym się zatrzymać przy kilku nurtujących mnie problemach szerszej natury związanych z tokiem ewolucji językowej słowiańskiego południa.

Z góry muszę jasno określić granice mojej niekompetencji: nie jestem historykiem w szerokim sensie terminu, nie jestem historykiem kultury, nie jestem folklorystą, nie jestem klasykiem – łacinę znam nie za dobrze, grekę – klasyczną i współczesną – znam tylko teoretycznie. Przy takim kapitale braków nie umiem sobie odpowiedzieć na szereg istotnych, jak mi się wydaje, pytań dotyczących zależności charakteru, kierunku, tempa, dystrybucji geograficznej procesów, które zadecydowały o drogach rozwoju językowego słowiańskiego południa od geografii i historii terytorium, na którym przyszło im się rozwijać.

Problemy, dla których historia badań języków słowiańskich nie znalazła, jak dotąd, w moim pojęciu, adekwatnej interpretacji, to:

* zuzana@manu.edu.mk

po pierwsze: wpływ wielokulturowego i wielojęzycznego środowiska na kierunek, zakres i tempo procesów gramatyzacji;

po drugie: charakter, etapy i rezultaty standardyzacji, której siłą wiodącą był kościół, a nie administracja państwowa, a taką była standardyzacja sołuńskiego dialektu macedońskiego, która wprowadziła Słowian na europejskie salony;

po trzecie: wpływ braku administracji centralnej opartej na lokalnym języku i obyczaju na powstawanie i rozkwit tzw. „małych ojczyzn“ jako nosicieli kultury językowej;

i wreszcie po czwarte: późna definitywna standardyzacja i, w konsekwencji, przyspieszony rozwój lokalnych wariantów nauki o języku, ich odbicie w programach uniwersyteckich i w całej wertykali edukacji.

W dalszym tekście postaram się naszkicować, jak widzę drogę do kompetentnej odpowiedzi na postawione wyżej pytania.

1. O pierwszym z wymienionych problemów miałam już okazję pisać i nie chciałabym się powtarzać (por. Z. Topolińska, *Grammaticalization processes in multilingual environment*, Naylor volume, Ohio, in print). We wczesnym okresie rozpadu prasłowiańskiej wspólnoty językowej plemiona południowo-słowiańskie, przede wszystkim ich macedońska forpoczta, dotarły głęboko na terytorium dzisiejszej Grecji i weszły w kontakt ze starą bogatą cywilizacją i kulturą Grecji, Rzymu, Bizancjum. Weszły też w kontakt z językami tej kultury i cywilizacji, z tzw. językami paleo-bałkańskimi i – przede wszystkim – z greką i łaciną, językami o wysokim prestiżu społecznym i politycznym. Potrzeby kontaktu i porozumienia w środowisku wielojęzycznym doprowadziły do przyspieszenia ewolucji językowej, przede wszystkim w wyniku tzw. zmian kontaktowych, tj. dążenia do paralelizmów strukturalnych zapewniających czytelne eksponenty informacji o podstawowym znaczeniu dla szczęśliwego przebiegu komunikacji językowej.

Mutatis mutandis w podobnych warunkach znalazły się w średniowieczu języki zachodniej Europy, skąd uderzające paralelizmy strukturalne między językami tzw. Ligi Bałkańskiej z jednej strony i angielskim, francuskim, włoskim, hiszpańskim... z drugiej.

W tym samym czasie plemiona północno-słowiańskie zasiedliły tereny o nader skąpych śladach wcześniejszej obecności starszych kultur i języków. Do dziś dnia terytorium języków północno-słowiańskich (a do niedawna i bałtyckich) to największe terytorium w zasadzie monolingwalne na mapie Europy, jeśli pominiemy nową ekspansję języka rosyjskiego w bałtyckiej części tego terytorium.

Wyjąwszy pograniczną strefę kontaktów germańsko-słowiańskich, która pośredniczyła w napływie na terytorium słowiańskie bogatej fali kulturowych zapożyczeń leksykalnych, języki północno-słowiańskie rozwijały się w warunkach monolingwizmu, co zadecydowało o ich znaczącym konserwatyzmie językowym (por. Aronson 2007).

Nie przypadkiem pierwsza słowiańska standardyzacja językowa, która wprowadziła Słowian w świat europejskich elit kulturowych, dotyczyła macedońskiego dialektu sołuńskiego.

2. Istnieje stereotyp, który mówi, że język to dialekt z dobrze uzbrojoną armią. Pierwsza słowiańska standardyzacja zadaje kłam temu twierdzeniu. Siłą wiodącą, które uczyniła macedoński dialekt Salonik oficjalnym językiem liturgicznym chrześcijańskich Słowian było nie państwo, lecz kościół, konkretnie cerkiew. Dwaj bracia Grecy, zapaleni misjonarze, Cyryl i Metody, których znamy dzisiaj jako „apostołów Słowian“, przełożyli Biblię na dialekt macedoński swoich rodzinnych Salonik standardyzując tym samym język, który my, Polacy, znamy jako starocerkiewno-słowiański, a który wśród prawosławnych Słowian znany jest po prostu jako starosłowiański. Pojawiły się pierwsze monastypy – ośrodki szerzenia wiary, a w tych monastypach *scriptoria*, w których wiele głów i rąk oddawało się przez wieki reprodukcji, a niekiedy i produkcji tekstów liturgicznych i – w szerszym sensie – tekstów o tematyce religijnej. Rzecz prosta, z biegiem czasu do tekstów tych przenikały elementy języka ludowego, lokalnych dialektów, i tak powstawały tzw. redakcje języka starocerkiewnosłowiańskiego, które – zależnie od terytorium, na którym powstawały – znamy odpowiednio jako redakcję macedońską, serbską, bułgarską zabytków starocerkiewnosłowiańskich.

W odróżnieniu od kościoła katolickiego, który trwał w tradycji łacińskiej jako języka liturgicznego, cerkiew prawosławna dbała o to, aby język liturgiczny był zrozumiały dla wiernych; z biegiem czasu pojawiają się nowe przekłady tekstów biblijnych i – szerzej – nowa literatura religijna oparta na ewoluujących dialektach lokalnych. Owa tradycja, kultywowana przez całą *Slavia Orthodoxa*, z wyjątkiem dobrze udokumentowanych „epizodów“ chorwackiego i czeskiego, pozostała obca opartemu na tradycji łacińskiej kościołowi katolickiemu Słowian Zachodnich, których początki literackie również poza domeną religijną oparte były na języku łacińskim, funkcjonującym jako język lokalnych elit.

Innymi słowy, początki piśmiennictwa słowiańskiego, a więc i początki znanej nam „historii pisanej“ języków słowiańskich wiążą się niezerwalnie z macedońską bazą języka starocerkiewnosłowiańskiego.

3. Stulecia braku administracji państwowej opartej na własnym języku i obyczaju nie pozostały zapewne bez wpływu na fakt, że na południu Słowiańszczyzny do dziś dnia wyjątkowo silny jest patriotyzm lokalny, który ten język i obyczaj kultuwiuje¹. Ludzie są głęboko przywiązani do swoich „małych ojczyzn“, co w konkretnym wypadku może oznaczać cały geograficznie wyznaczony region, związany wspólnym centrum gospodarczym i kulturowym, część regionu, a nawet poszczególne wsie i miasteczka. Stara tradycja i rytuały przedchrześcijańskie, związane z cyklem pór roku, splatają się z nowymi formami kultu religijnego, przyczem zarówno cerkiew prawosławna, jak i kościół katolicki umiejętnie ten splot wykorzystują i nadają starym formom kultu sił przyrody charakter praktyki religijnej.

Bogaty folklor jest przedmiotem dumy i troski, folklorystyczna tradycja muzyczna i literacka stale się rozwija i utrzymuje przy życiu stare linie melodyczne i starą idiomatykę. W bujnym życiu folkloru opartego na bazie etnicznej i religijnej uczestniczą z oddaniem wszystkie generacje, zbiorowy taniec i pieśń są wyrazem patriotyzmu lokalnego i formą promocji „małej ojczyzny“.

Władze byłej Jugosławii, a także obecne władze państw postjugosłowiańskich podtrzymują i promują wszelkie formy tradycji kulturowej i językowej, ceniąc w niej nie tylko ciągłość tradycji kulturowej i językowej, ale i skuteczną reklamę atrakcji turystycznych regionu – kultuwowane są i rozwijane stare rzemiosła artystyczne jak haft, rzeźba w drzewie³, koronkarstwo, wyroby z wełny owczej, filigran, wyroby z miedzi, biżuteria oparta na specjalnej technologii tzw. perły ochrydzkiej. Bogata i oparta na starej, wiecznie żywej, tradycji jest także na całym słowiańskim południu oferta kulinarna.

Bogactwo i żywotność folkloru jako źródło dumy i podstawa samoidentyfikacji pozwalały przetrwać ciężkie czasy pod jarzmem wielorakich okupantów, a dzisiaj stanowią jedną z bardziej charakterystycznych cech słowiańskiego południa - wspólną całemu terytorium niezależnie od głębokich wewnętrznych różnic cywilizacyjnych, etnicznych i religijnych.

4. Sytuacja polityczna na Bałkanach, i szerzej: w Europie, jest odpowiedzialna za późną definitywną kodyfikację południowo-słowiańskich standardów językowych. Wywołało to, rzecz prosta, opóźnienie w roz-

¹ Pewne paralele na słowiańskim zachodzie można obserwować w Łużycach i w Słowacji, a także w pogranicznych regionach Polski.

² Ściany jednej z sal zamku królewskiego w Warszawie pokrywa dębowa boazeria w wykonaniu majstrów macedońskich.

woju opartej na tych językach aktywności kulturalnej, artystycznej, naukowej, znalazło odbicie w programach uniwersyteckich, a tym samym w strukturze całej wertykali edukacyjnej. Szczególne znaczenie miało to dla wschodniej części regionu, tj. dla dwu kompleksów dialektalnych, macedońskiego i bułgarskiego, które przez samo swoje położenie i udział w procesach ewolucji językowej charakterystycznych dla tej części regionu wypracowały strukturę gramatyczną właściwą członkom tzw. bałkańskiej ligi językowej, a znacznie odbiegającą od odziedziczonego modelu prasłowiańskiego.

Najwcześniej niezależność państwową uzyskała Bułgaria, jednak w interesującej nas tutaj dziedzinie lokalnej nauki o języku nie umiała jej w pełni wykorzystać. Bułgarscy lingwiści przyjęli, ogólnie biorąc, rosyjski model opisu języka nie przystający do bułgarskiej rzeczywistości językowej, czego konsekwencje widać do dzisiaj w bułgarskiej produkcji językoznawczej.

Najpóźniej doczekała się kodyfikacji najbliższa memu sercu Macedonia, a dobry los chciał, że głównym kodyfikatorem stał się poeta o genialnej intuicji językowej – Blaže Koneski. Idąc w ślady swego poprzednika, K.P. Misirkova, Koneski uznał za bazę standardu narzecze zachodniomacedońskie i napisał pierwszą gramatykę macedońską opartą na tej bazie. Niestety jest to genialna autorska monografia adekwatnie opisująca fakty, ale nie przystosowana do pracy z młodzieżą bez odpowiednio przygotowanej kadry nauczycielskiej, a takiej kadry brak. Macedonia posiada dziś naukowy opis dialektów, niezdygitalizowaną niestety kartotekę przyszłego atlasu dialektalnego – jedno i drugie zasługą wybitnego językoznawcy Bożydara Vidoeskiego, natomiast nie posiada ani gramatyki opisowej, ani gramatyki historycznej odpowiadającej współczesnym standardom uniwersyteckim. Brak również odpowiadającej tym standardom gramatyki porównawczej języków słowiańskich i gramatyki porównawczej języków bałkańskich; brak słownika etymologicznego, słownika terminologii językoznawczej, brak odpowiadającego dzisiejszym standardom słownika współczesnego macedońskiego języka standardowego... Miejmy nadzieję, że te braki wkrótce zostaną usunięte, zapowiadają to publikacje współczesnej kadry językoznawców macedońskich, którzy już zdołali zapewnić sobie uznanie w międzynarodowych kręgach specjalistów...

Ów czwarty kompleks problemów – relatywne opóźnienie rozwoju lokalnej nauki o języku, ma też i swoje dobre strony, a jest to przyspieszenie w opanowywaniu i rozbudowywaniu rozwijającej się ostatnio bardzo dynamicznie teorii języka.

Literatura cytowana

ARONSON, Howard I. *The Balkan Linguistic League, „Orientalism“, and Linguistic Typology*, Beech Stave Press 2007.

ТОПОЛИЊСКА, Zuzanna. *Zmiana perspektywy. Gawęda nie tylko językoznawcza*, Kraków: PAU 2015.

Зузана В. Тополињска

СЛОВЕНСКИ ЈУГ У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ

Резиме

Ауторка расправља о социјалним и етнолошким карактеристикама словенског југа у опозицији са словенским севером:

1. утицај мултикултуралног и мултилингвалног окружења на правац, обим и темпо процеса граматикализације,

2. карактер, фазе и резултати прве словенске стандардизације контролиране од стране цркве, а не од државе,

3. утицај одсуства државне администрације, базиране на локалном језику и обичају, на раст локалног патриотизма и појаву тзв. „малих отаџбина“,

4. Касна стандардизација националних језика и, као резултат тога, убрзан развој лингвистичких истраживања и његов одраз у програмима свих нивоа језичког образовања.

Кључне речи: утицај спољашњих фактора на еволуцију језика.

Zuzanna V. Topolińska

THE SLAVIC SOUTH IN TIME AND SPACE

Summary

The author discusses some social/ethnological characteristics of the Slavic South as opposed to the Slavic North:

1. the influence of the multicultural and multilingual environment on the direction, scope and pace of grammaticalization processes,

2. the character, phases and results of the first Slavic standardization with the church, and not the state, as the controlling power,

3. the influence of the absence of state administration based on the local language and local customs on the growth of local patriotism and the emergence of the so-called „little motherlands“,

4. a late standardization of national languages and, in consequence, an accelerated development of the local variants of the „science of language“ and its reflection on all levels of education.

Keywords: the influence of external factors on the evolution of language.